

Trpké spomienky

Šostakovičovo svedectvo

Geoffrey Norris

1980*

„Toto nie sú pamäti o mne. Sú to pamäti o iných ľuďoch.“ Prvé slová knihy *Svedectvo. Pamäti Dmitrija Šostakoviča*¹ znejú pomerene nevinne. No sú predzvesťou takého zatrpknutého textu, ktorý popiera všetky všeobecne prijímané predstavy o Šostakovičovej nejednoznačnej osobnosti a o jeho reakciách na udalosti odohrávajúce sa v jeho okolí, že nevyhnutne musel vyvolať ten najostrejší spor, predovšetkým medzi sovietskymi komentátormi. Skladateľov syn sa podľa správy agentúry Reuter² vyjadril, že kniha je „prevažne kompiláciou klebiet a historiek zozbieraných z tretej ruky“ a že jej editor Solomon Volkov „sa s ním [Šostakovičom] stretol iba štyrikrát, pričom ich stretnutie nikdy netrvalo viac ako dve hodiny“. Popredný týždenník *Literaturnaja gazeta*³ venoval celých päť stĺpcov verejnému odsúdeniu knihy pod názvom *Žalkaja poddelka* (Úbohý falzifikát). Komentár je v novinách rozdelený na tri časti: najprv zhrňa list šiestich skladateľov adresovaný editorovi (boli to skladatelia blízki Šostakovičovi: Basner, Vajnberg, Karajev, Levitin, Tiščenko a Karen Chačaturjan), ďalej nasleduje rozsiahly komentár redakcie a napokon sa uvádza záznam komunikácie medzi americkým vydavateľstvom Harper & Row a VAAP, Sovietskou agentúrou pre autorské práva. Tichon Chrennikov, od roku 1948 tajomník Zväzu sovietskych skladateľov, tvrdil v prejave na 6. kongrese Zväzu⁴, že kniha je príkladom využitia hudby na antisovietske ciele. A dokonca v čase, keď píšem túto recenziu (v polovici februára), Moskva avizuje blížiace sa vydanie ruskej knihy pamätí, hoci vysvetľuje, že nejde o urýchlenú reakciu na *Svedectvo*, ale že táto kniha sa za pomoci Šostakovičovej rodiny rodila pod rukami sovietskych muzikológov a novinárov mnoho rokov.⁵

* Táto recenzia pôvodne vyšla pod názvom *Bitter Memories. The Shostakovich testimony* v časopise *The Musical Times*, roč. 121, č. 1646 (apríl 1980), s. 241-243 (vyd. Musical Times Publications Ltd.).

1 *Testimony: the Memoirs of Shostakovich as related to and edited by Solomon Volkov*. Vyšlo v Spojenom kráľovstve vo vydavateľstve Hamish Hamilton 22. októbra 1979; v USA vo vydavateľstve Harper and Row 31. októbra 1979. (Český preklad *Svědectví. Paměti Dmitrije Šostakoviče. Zaznamenal Solomon Volkov*. Akademie múzických umění v Praze 2005; prel. Hana Linhartová a Vladimír Sommer, 422 s.; pozn. prekl.).

2 Podľa *The Times*, 17. novembra 1979, s. 6.

3 *Literaturnaja gazeta*, 14. novembra 1979, s. 8.

4 Podľa *Soviet Weekly*, 1. decembra 1979, s. 4.

5 Michael Binyon v *The Times*, 15. februára 1980, s. 9.

Nečudo, že čosi z tej najostrejšej kritiky sa dostáva aj samotnému Volkovi. Je to mladý Leningradčan, ktorý píše o hudbe (*Literaturnaja gazeta* ho nazýva „mladé ucho“, hoci ruské slovo *klop* – nepochybne zvolené zámerne – znamená aj „ploštica“) a ktorý ako šestnásťročný recenzoval Šostakovičovo 8. kvarteto. Potom sa dal na dráhu hudobného novinára, bol členom redakčnej rady mesačníka *Sovetskaja muzyka* a od začiatku sedemdesiatych rokov sa často stretával so Šostakovičom. Práve počas týchto stretnutí zozbieral materiál na Svedectvo (s. xiv):

„Zozbieraný materiál som rozdelil na súvislé časti, pričom som ich podľa vlastného uváženia vhodne poprepájal. Potom som ich ukázal Šostakovičovi, ktorý moju prácu odsúhlasil... Šostakovič prečítal a podpísal všetky kapitoly.“

Hotový rukopis najprv neúspešne ponúkli sovietskemu vydavateľovi, a potom sa dostal za hranice Ruska, a to približne v čase, keď sám Volkov v roku 1976 emigroval do USA.

Čítanie textu vyvoláva pochmúrny dojem – čiastočne v dôsledku konverzačného štýlu, ktorý je na niektorých miestach nesúvislý, a čiastočne preto, že preklad nie je dobrý (napriek úsiliu sa mi nepodarilo získať kópiu originálu, s ktorým by som preklad mohol porovnať). Pravda, každý vie, že hodnovernosť takýchto kníh možno vždy spochybníť. Stačí spomenúť poznámku Sofie Satiny, podľa ktorej Oskar von Rieseman nemal v čase rozhovorov s Rachmaninovom, ktoré použil v knihe Rachmaninove spomienky, pri sebe ani len ceruzku. Od Riesemanovej knihy sa Rachmaninovova rodina neskôr dištancovala. Rozsah Volkovových editorských zásahov možno v tomto štádiu stanoviť len ťažko. Či táto kniha zachytáva pravdivý obraz, alebo či nesie „špinavé odtlačky Volkovových prstov“ (ako tvrdí *Literaturnaja gazeta*) – to môžeme posúdiť iba intuitívne, na základe neistých stôp, ktoré by sme azda mohli odhaliť v niektorých introspektívnejších Šostakovičových hudobných dielach a ktoré by sme mohli zväziť.

Je tu aj ďalší dôvod, prečo je kniha pochmúrna. „V mojom živote neboli nijaké obzvlášť šťastné momenty či chvíle veľkej radosti. Bol to ponurý a sklúčujúci život,“ čítame na s. 214. A táto ponurosť sa šíri takmer z každej stránky a iba občas ju odľahčí slabý nádyh sarkastického humoru. Keď Šostakovič komentuje karikatúru v mesačníku *Sovetskaja muzyka*, ktorá ho zobrazuje ako mnícha, na s. 41 hovorí:

„No aký že by bol zo mňa mních? Veď som pil a fajčil a páchal aj iné hriechy. Ba dokonca som aj prednášal vopred napísané prejavy o dielach a genialite skladateľov, ktorých som nemohol vystáť.“

V knihe nájdeme aj úsmevné epizódy: Glazunov s jeho gumovou hadičkou, ktorá viedla do fľaše s vodkou, schovanou za jeho písacím stolom na konzervatóriu (s. 44); klaviristka Judina vo svojich typických teniskách, blúdiaca po nástupišti na stanici, hľadajúca niekoho, kto by zacestoval do Moskvy a odohral za ňu recitál, ktorý ona sama hrať nechcela (s. 39); Sollertinskij, ktorý sa pokúša nahovoriť Gaukovi, že titul zaslúžilého umelca Ruskej sovietskej federatívnej socialistickej republiky (RSFSR) môže prijať až potom, čo zloží skúšku z marxizmu-leninizmu (s. 28). Šostakovič sa tiež s rešpektom vyjadruje o niektorých svojich kolegoch – najmä o Sollertinskom, ktorému venoval klavírne trio op. 67; a skutočnú náklonnosť prejavuje voči Glazunovovi, ktorého opisuje živo a pomerne podrobne.

No oveľa častejšie vyjadruje Šostakovič nesúhlas takmer s každým a so všetkým v jeho okolí. „Neviem vystáť hrubosť,“ píše na s. 16; ale na s. 17 označuje Toscaniniho nahrávku 7. symfónie za „mizernú a odfláknutú“. Skrjabinove diela *Božská poéma*, *Poéma extáza*, *Prométeus* sú podľa neho „bľabotom“ (s. 29). Všetky inscenácie *Lady Mackbeth Mcenského okresu* sú „zlé, veľmi zlé“ (s. 81). Muradeli „bol mimoriadne podlý a zákerný“ (s. 109). Prokofieva ani nespomíname, keďže Šostakovič ho kritizuje príliš často. Akim Volynskij, majiteľ kina, v ktorom Šostakovič zamladi hrával na klavíri, mal „veľkú hlavu a tvár ako sušená slivka“ (s. 6).

A tak by sme mohli pokračovať. Práve v dôsledku takýchto vyjadrení i príbehov podobných veľmi urážlivej historke, v ktorej na s. 197 vystupuje Chrennikov, človek zatúži po tom, aby Šostakovič i Volkov vo Svedectve naozaj venovali viac miesta „pamätiam na neho [Šostakoviča – pozn. prekl.] samotného“. Ak však takéto vyjadrenia majú byť nástrojom výskumu muzikológa, privádzajú ho do zúrivosti. O operách Šostakovič málokedy hovorí niečo, čo by už nebolo zdokumentované niekde inde, hoci v 6. kapitole, jednej z tých najpoužiteľnejších, predsa len hovorí o svojej nedokončenej opere *Hráči na Gogoľove motívy*, ako aj o zamýšľanej opere na motívy Čechovovho Čierneho mnícha. Na s. 186 o nej hovorí, že bude mať veľa spoločného s Musorgského piesňovým cyklom *Bez slnka*. Aj v 15. symfónii sa inšpiroval Čechovom (s. 174):

„Nejde o náčrt Čierneho mnícha, sú to variácie na tému. Hoci veľká časť 15. symfónie má s Čiernym mníchom istú spojitosť, ide o absolútne nezávislé dielo.“

Aj o iných symfóniách nájdeme v knihe niekoľko útržkovitých dôležitých vyjadrení vrátane Šostakovičovej verzie udalostí, ktoré sa zbehli okolo 4. symfónie (s. 90):

„Viete, podaktorí tvrdia, že za celý incident môžem ja, že ja som zastavil uvedenie svojej symfónie... Lahko sa súdi, keď nie ste vo veci zainteresovaný. Ale keby ste boli v mojej koži, hovorili by ste inak... Vtedy to vyzeralo tak, že každé uvedenie môjho diela spôsobuje iba problémy. Malé operné divadlo prišlo do Moskvy s *Lady Mackbeth* – a výsledok? „Bahno namiesto hudby.“ Bolšoj teatr uviedol môj balet *Svetlý prameň* – a hneď tu bol ďalší úvodník v *Pravde* s názvom „Baletné pokrytectvo“. A čo by nasledovalo, keby bola uvedená ešte aj 4. symfónia? ... Časy boli vtedy ťažké, hrozivé ... Navyše, skúšky, ktoré viedol [Fritz] Stiedry, neboli len zlé – boli príšerné. Predovšetkým, Stiedry bol na smrť vystrašený – lebo ani jeho by nik nešetril... Po druhé, Stiedry nemal poriadne naštudovanú partitúru, resp. nerozumel jej a zjavne nemal chuť popasovať sa s ňou.“

Šostakovič odpovedá tým (špeciálne Mravinskému), čo tvrdili, že v 5. symfónii sa pokúsil o triumfujúce jasajúce finále, ale že neuspel (s. 140):

„Nikdy som nepomýšľal na nijaké triumfujúce, jasajúce finále – veď o aké triumfujúce jasanie tu môže ísť? ... Jasanie je vynútené, vzniká pod hrozbou – ako napríklad v *Borisovi Godunovovi*. Je to ako keby človeka bili palicou, a pritom mu hovorili: ‚Tak jasaj, tak predsa jasaj!‘ – a človek celý roztraseň vstane, pochoduje a pritom si mrmle ‚Máme jasat, máme jasat!‘“

Ďalej sa dozvedáme, že 7. symfónia nie je „reakciou na Hitlerovo napadnutie Sovietskeho zväzu“ (s. 118):

„Téma invázie nemá nič spoločné s Hitlerovým vpádom do ZSSR. Keď som túto tému zhudobňoval, mal som na mysli iných nepriateľov ľudskosti ... Vojna priniesla mnoho nového súženia a mnoho ďalšej skazy, no ja som na hrozné predvojnové roky nezabudol...“

A hoci vieme, že Šostakovič očakávanú apoteózu Stalina v 9. symfónii neskomponoval, na s. 107 čítame:

„Stalina som v skutočnosti zobrazil v nasledujúcej 10. symfónii. Skomponoval som ju hneď po Stalinovej smrti a doteraz nik neprišiel na to, čo táto symfónia vyjadruje. Hovorí o Stalinovi a rokoch stalinizmu. Zhruba povedané, scherzo je hudobným portrétom Stalina. Obsahuje, samozrejme, aj všeličo iné, ale tento portrét je jeho základom.“

Takéto odhalenia i Šostakovičova otvorená kritika sovietskej byrokracie a jeho kolegov (niektorí z nich ešte žili), ako aj nepoľavujúci pesimizmus celej knihy nevyhnutne stoja proti všeobecne prijímanému ruskému pohľadu na Šostakoviča a na jeho postoj k hudbe a spoločnosti. No to, čo

hovorí v týchto pasážach, nemožno spoľahlivo vyvrátiť. Pravda, niekto by mohol jednoducho formulovať celkom opačný názor – podobne ako šiesti skladatelia v liste adresovanom týždenníku *Literaturnaja gazeta*:

„Keďže poznáme mimoriadnu taktnosť a zdvorilosť Dmitrija Dmitrijeviča, nemožno si ani len predstaviť, že by bol autorom všetkých tých hrubých vyjadrení a zdrvivých charakteristík významných skladateľov, hudobníkov a spisovateľov – či už sovietskych, alebo zahraničných –, ktorými sa kniha len tak hemží.“

Niektí iní by zasa mohli – podobne ako autor úvodníka v tom istom týždenníku – zdôrazniť Šostakovičov *ogromnyj talant* (jeho obrovský talent, o ktorom nik nepochybuje a z ktorého mu táto kniha nemôže nič ubrať) a doložiť svoje tvrdenie zoznamom všetkých čestných titulov, ktoré Šostakovičovi udelili zahraničné inštitúcie. No táto kniha svedčí o tom, že Šostakovič by zrejme odpovedal jemne ironicky – ako na s. 129:

„Mám rád čestné tituly. Pôsobia vcelku dekoratívne a na stene sa dobre vynímajú.“

Z ANGLICKÉHO ORIGINÁLU PRELOŽILA LUBICA HÁBOVÁ

Sergej Prokofiev, Dmitrij Šostakovič a Aram Chačaturjan. Moskva, 1945.